

ANTANAS BARANAUSKAS: TARP TEKSTO IR GYVENIMO

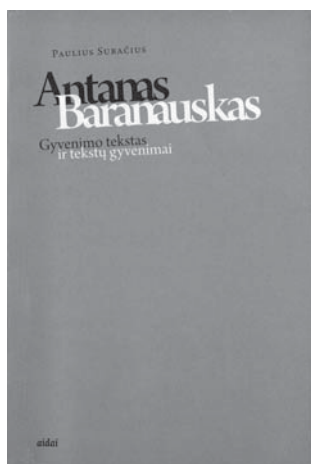
Gintaras Lazdynas

Šiaulių universitetas

Literatūros teorijos ir istorijos katedra

P. Višinskio g. 38, Šiauliai

El. p. lazdynas@takas.lt

Subačius P. *Antanas Baranauskas. Gyvenimo tekstas ir tekstų gyvenimai*. Vilnius: Aidai, 2010.

Antano Baranausko gyvenimo faktų bei tekstų publikavimo istorijos tyrinėjimą Paulius Subačius pradeda keista ir nepasakysi, kad tradiciškai skambančia pratarme, kuri dvelkia kažkokiu archajišku nusiasmeninimu gausaus įkvėpėjų būrio apsuptyje. Čia sutiksi ir garbius bažnyčios bei literatūros mokslo hierarchus, leidėjus, mokslininkus, kultūrininkus anykštėnus, šiaip, matyt, praeivius, lietuvius ir kitataučius, net autoriaus vaikus ir žmoną Jolantą. Padvelkia lyg apipelėjusiu barokiniu manieringumu, dėkingumą mecenatui multiplikuojant iki skaičiaus neturinčių ribų, lyg poststruktūralistiniu kuriančiojo subjekto ištirpimu bekraštėje autoriaus įkvėpėjų ir palaikytojų armijoje, kuriai ne tik monografijos autorius, bet ir visi skaitytojai turėtų būti dėkingi už dar vieną beasmenę raidę pasaulio knygoje? O kur autorius? Nejaugi jo paskirtis tik priiimti kaltę už „stoką, painumą ir spragas“?

Poststruktūralistai į pasaulį žvelgia kaip į milžinišką tekstą, kurį mes skaitome nuo gimimo iki mirties, bet kuris numarina mūsų indivi-

dualybę, nes nieko naujo mes nebegalime atrasti, nebent pergromuliuoti kitų jau sukramtytą ir tekstais išspjautą intelektualinį maistą. Tačiau neatrodo, kad P. Subačius norėtų imituoti poststruktūralistinę „autorius mirtį“. Priešingai, vienas ryškiausių šios knygos bruožų, manau, kaip tik ir yra savo individualaus požiūrio pabrėžimas. Tiesa, ši požiūrį beveik visais atvejais į gatavus rėmus sugrūda kitų tyrinėtojų iškelti ir sureikšminti faktai ar požiūrio į juos trajektorijos, o ir *savo* požiūrio pabrėžimas kyla iš *kito* požiūrio paneigimo ar patikslinimo, tačiau užuot dejavus „nieko naujo čia neapasakysi, viskas pasakyta“, kaip tik stengiamasi pasakyti tai, kas niekieno dar nebuvo pasakyta, o kas pasakyta – persakyti naujaip. Bet pratarėmė vėl kiša pagalį į ratus: o gal tas naujumas ir priklauso ne autoriui, o jo įkvėpėjams? Siekdami išvengti dviprasmybių, turėsime gintis – nesvarbu autorius, svarbu, kad turime naują požiūrį į A. Baranausko tekstus, asmenybę, gyvenimo faktus.

Užvertus paskutinį puslapį kyla naujos abejonės. Ne dėl tyrinėjimo mokslinės vertės, o dėl jo adresato: knygos mokslinė vertė ir jos taikomasis pobūdis gerokai prasilenks dėl paties tyrimo objekto. Nepasiklydusių ir neatsitiktinių knygos skaitytojų ratas bus išties labai siauras, todėl dažnas knygos „taikytojas“ galės teisėtai gūžčioti pečiais ir retoriškai pats savęs klausinėti, ar tikrai prasminga 1 000 egzempliorių tiražu publikuoti 80 puslapių priedą su A. Baranausko paskyrimo Žemaitijos vyskupijos sufraganu ir Seinų vyskupu kanoninio proceso faksimilių bei vertimų? Ar tikrai prasminga aptarinėti kiekvieno bereikšmio teksto gimimo ir ankstyvojo gyvavimo istorijas? Įsivaizduoju moksleivį, studentą, literatūros mokytoją ar dėstytoją, kurie bibliotekoje ar knygyne čiumpa A. Subačiaus „Baranauską“, tikėdamiesi čia surasti naują „Anykščių šilelio“ interpretaciją, bet skaudžiai nusivilia – vėl biografiniai faktai, vėl eilučių skaičiavimas, A. Baranausko rašybos problemos, leidimų įvairavimas.

Subačiaus knygos skaitytoją gal ir nesunku nuspėti, bet kai autorius rašo, kad „vargu ar visiems skaitytojams bus aišku, kodėl eiliavime „Do X. H. A.“ vardavininkui linkima, kad jo siela švytėtų „Jak duch światłości Świętego Doktora“ (p. 191), niekaip tarp tos 0,1 proc. skaitytojų, kuriems rūpės kiti nei „Anykščių šilelis“ tekstai, nesurandu tokio, kuris skaitys minėtą „eiliavimą“ ir ieškos tokių „gilių“ prasmų. Dėmesys kitiems A. Baranausko tekstams tolstant nuo „Anykščių šilelio“ mažėja jau net ne geometrine progresija. Ir ne dėl to, kad skaitytojų interesą

apibrėžia mokyklinės naudos išskaičiavimas. Netgi ne dėl to, kad A. Baranauskas gyvenime parašė daug tekstų, bet lietuvių literatūros, o kultūros istorijoje išliko kaip vienintelio gyvenimo teksto „Anykščių šilelis“ autorius. Dėl to, kad daugelis A. Baranausko tekstų įsilieja į ne tokias dar gausias aniems laikams grafomaniškosios literatūros gretas.

Ne visiems ir liežuvis apsiverčia tai pripažinti garsiai, daugelis jaučia stiprų psichologinį diskomfortą, kai vienos reikšmingiausių lietuvių literatūroje poemos autoriaus kitus kūrinius tenka pripažinti esant grafomaniška makulatūra, bet tų kūrinių, netgi „Kelionė Petaburkan“, „Pasiakalbėjimo Giesminyko su Lietuva“ ar „Dainų dainele“ nei savo, nei kitų malonumui neskaito. Bet ar ši baimė neprisideda prie ribos tarp meno ir grafomanijos nutrynimo, ar neklaidina, o paskui ar neatbaido mokinius nuo lietuvių literatūros skaitymo?

Nedaugelį teuguostų paaiškinimas, kad P. Subačius naudojami tekstologiniais metodais ir savitai atstovauja genetinei, tekstų gyvavimą nuo pradinių užuominų iki paskutiniųjų redakcijų ir leidimų tyrinėjančiai kritikai. Tikrasis autoritetas – vertės atskaitos taškas – šioje knygoje yra A. Baranauskas. Analizuojami autoriteto tekstai, o ne meniškai vertingi kūriniai. Ar verta dėl jų gaišti laiką? Ar nevertėjo apsiriboti dalimi („Šileliu“ ir dar vienu kitu tekstu), nesiekiant aprėpti visumos? Ar pats mokslininkas šiek tiek nediskvalifikuoja savęs, parodydamas negebėjimą atsitiktinių plunksnos grybštelėjimų atskirti nuo reikšmingesnių tekstų? Ar nekvepia čia tyrinėjimu dėl tyrėjimo, kastališkąja elitine dvasine praktika, kurios svarba neišeina už tyrinėtojo kabineto durų? Nors gal autorius čia niekuo dėtas? Tiesiog gal tekstologijos mokslas yra kurčias meninei kūrinio vertei ir panašus į gydytoją, kuris vienodai gydo ir didžiausią nusidėjėlį, ir teisuolį?

P. Subačius ir pareigomis (JAV ir Europos tekstologų draugijų narys), ir darbais („Tekstologija: teorijos ir praktikos gairės“) ne tik skelbia ištikimybę tekstologiniam metodui, bet ir demonstruoja metodologinį sąmoningumą, o lietuvių literatūros mokslo pasaulyje tai dar gana retas reiškinys, prisimenant, kad nemažai tyrinėtojų kaip maro vengia visokių metodologinių -izmų. Nors P. Subačiaus monografija man primena kokybišką daiktą, kurio formomis ir detalėmis mėgaujiesi ir žaviesi, bet paskui nežinai, kur jį pritaikyti ir į kokį kampą savo skurdžioje trobelėje pastatyti, tačiau nekyla jokios abejonės, kad ši knyga svariai prisidės prie teorinės minties išsilaisvinimo ir mokslinės savimonės stiprėjimo Lietu-

voje. Galbūt po poros dešimčių metų jos nepritaikomumas jau nebebus toks rėžiantis, tačiau ne jos kaltė, kad tokiems tyrinėjimams Lietuvoje suskaičiuoti užtektų ir vienos rankos pirštų.

Labiausiai knyga žavi tradicinei lietuvių literatūrologijai neįprastu, detektyvo tyrinėjimą primenančiu „mikroskopiniu“ metodu, kurio įvairios atmainos Vakarų Europos humanitariniuose moksluose ėmė skleistis maždaug nuo XX amžiaus 3-ojo dešimtmečio ir kuris reikalauja į tiriamąjį objektą žvelgti ne iš septynmylelio nuotolio, bet pasikišti jį po mikroskopu ir iš tyrimo lauko neleisti iškristi jokiai mikroninei dalelei. Tokio tyrimo rezultatai dažnai pribloškia savo netikėtais atradimais, kai pasirodo, kad stambiais potėpiais pieštas ir iki nuobodulio įprastas ankstesnis vaizdas gerokai prasilenkia su tikrove, nes jį piešiant nebuvo atkreiptas dėmesys į labai mažas, bet esmines detales. Vaizdą reikia kuo skubiau perpiešti naudojantis naujomis priemonėmis.

P. Subačius, apsiginklavęs moderniais tekstologiniais metodais, sėkmingai vykdo užduotį. Žinomų ir naujai surinktų faktų interpretacijas jis dėmesingai išardo ir atidžiai patikrinęs sujungia naujais loginiais priežastiniais ryšiais. Daugelis tokių faktų, kaip antai staigus A. Baranausko kilimas bažnytinės hierarchijos laiptais (p. 56–62), iki šiol buvę savaiminiai, įgyja loginį paaiškinimą ir pagrindimą. Senosiomis interpretacijomis grįstas kelias dažnai pasirodo toks nepatikimas, kad apšviestas naujo metodo reikalauja vos ne kiekvieno akmens perkėlimo, peršlifavimo ar pakeitimo. Knygos autorius taip ir daro: jis kruopščiai perrenka ir perdėlioja visą grindinį, išsodindamas jo akmenis į naujo metodo pamatą. Iš tikrųjų susidaro išpūdis, kad pasirinktas objektas pagaliau imamas tirti, užuot apie jį pasakojus, kaip perpasakojamos nuogirdos.

Knygos autorius su įkvėptu lengvumu rankioja gausius ir sunkiai prieinamus faktus, dėlioja juos į lentynas, aiškinasi, kas parašyta Miunchene, o kas – Liuvene, ką pražiopsojo kažkurio leidimo redaktoriai ar kuo skiriasi autoriaus intencijos ir socialinė vartoseną, tačiau teorinis kūrinio prasmės interpretavimas ir jam vis dar lieka *terra incognita*. „Anykščių šilelio“ interpretacijos štai jau gerą šimtmetį su ketvirčiu kartoja Stanislovo Dagilio postulatus ir ne tik kad nepakyla aukščiau, bet dažnai nusileidžia iki paviršutiniško poemos atpasakojimo lygmens. Nieko nauja nerasime ir šioje knygoje, o skyriuje „Teksto prasmės“ „Anykščių šilelis“ išlieka tekstu be prasmės, vadinasi, netampa kūrinium. P. Subačiaus interpretacija pasilieka senosiose plokštumose, net ir savo ironija,

pašiepiančia senesnius „komentarus ir pasigrožėjimus“, neiškeldama gairių naujoms interpretacijoms. Tačiau gal į tekstologijos užduotis tokios prasmės paieškos net ir neįeina? Užtenka to, kad ji patenkina smalsumą smulkiausiai detalei ir paruošia teksto medžiagą interpretacijai, pati jos nepateikdama?

Knygos autorius paliečia ir opų poemos meninio metodo klausimą. „Anykščių šilelį“ lietuvių literatūros mokslas tąso tarp dviejų kraštutinių: neabejotino romantiškumo ir lygiai tiek pat neabejotino klasiškumo („Klasicistinė ne tik „Anykščių šilelio“ poetinių vaizdų plėtotė bei rikiuotė, bet ir sintaksinė organizacija“, – rašo ir P. Subačius (p. 80), nors už šito „neabejotino“ slypi tingus mokslo vangumas brautis iki giluminės reiškinių esmės. Gausūs studijoje aptarti mėginimai atsakyti į šį klausimą apibendrinami tiksliau pastebėjimu, kad „nagrinėti poemos santykį su klasicizmo bei sentimentalizmo poetika ar Baranausko tekstų visumos ryšį su Apšvieta ligi šiol kliudo kritikos tradicija ir išankstiniai nusiteikimai“ (77).

Į klausimą, ar gali A. Baranausko poema būti romantinė, klasicistinė, sentimentalistinė, galima būtų atsakyti klausimu: ar Lietuvoje A. Baranausko ar S. Daukanto laikais buvo subrandintas toks dvasios turinys, kuris Vokietijoje, Prancūzijoje, Anglijoje reikėsi romantizmo, klasicizmo, sentimentalizmo pavidalu? Teisę taip klausti suteikia ne tik vienas žymiausių „J. V. Goethe'ės epochos“ mąstytojų Wilhelmas von Humboldtas, kuris teigė, kad „menas įgijo šiuolaikinį pobūdį, jeigu tik jį kūrė individai, turintys šiuolaikinę kultūrą“²², ne tik Friedrichas von Blankenburgas, kuris dar 1774 metais į romano ir herojinio epo žanrus pirmąkart pažvelgė kaip į diachroniškai tapačias atitinkamai subrendusios dvasios (sąmonės) formas²³. Tokią teisę turi net ir Hyppolite'as Taine'as, kuris pozityvistinę literatūros tyrinėjimo metodologiją pradėjusioje „Meno filosofijoje“ (1865) jau tikino, kad norint sukurti tam tikro kultūrinio pobūdžio meną, reikia, kad tautoje subręstų tokio pat lygio kultūra²⁴. Patys vokiečių romantikai, įkvėpti Johanneso Herderio „tautos dvasios“ koncepcijos, laikėsi nuomonės, kad bet kuri kultūrinė forma yra dvasios turinio apraiška, iš kurios tyrinėjimų tik ir tegalima suvokti patį dvasios turinį.

²² Гумбольдт Фр. фон. Язык и философия культуры. Москва, 1985. С. 214.

²³ Blankenburg F. W. Versuch über den Roman. Stuttgart. 1965. S. XIII.

²⁴ Taine H. Meno filosofija. Kaunas, 1938. P. 200.

Logiškai nuoseklus žingsnis romantizmo tyrėjui būtų ieškoti pirminių šaltinių, skverbti į Novalio, Wilhelmo Wackenroderio, Friedricho Schlegelio, Friedricho Schleiermacherio, Friedricho Schellingo kūrybos gelmes, pajauti skersai jų mąstymo būdą ir ieškoti rūšinių romantizmo požymių, iš kurių susidėliotų lietuviška romantizmo samprata. Lietuvių literatūros mokslas iki šiol drovisi bičiuliautis su romantizmo estetikos kūrėjais, todėl tebeužsiiminėja spėliojimais iš motyvų ar stiliaus bruožų, poetinių priemonių vartosenos ar jausenos savitumo, o dažniausiai užburia tekstą aprioriniu romantiškumu, kad neberekėtų jo įrodinėti: „su romantizmo estetika neabejotinai susijusi...“²⁵. Jeigu neabejotinai, vadinasi, neberekalingi ir įrodymai. Žymiausi romantikai mums tebelieka V. Hugo, A. Mickiewiczus, J. Słowackis, M. Eminescu. Nesiruošia kitų kelių ieškoti ir P. Subačius. Metodo kvintesenciją jis bando išsunkti vien iš lietuviškų interpretacijų, kuriose dažniausiai nesijaučia jokia atrama į teorinius pamatus.

Tik ar taip jau būtina savo literatūrą mums grūsti į vakarietiškos literatūros rėmus? Taine'ui ir sau patiems atsakę, kad sąlygos romantizmui Lietuvoje nebuvo subrendusios, galėtume blaviau pamąstyti, kas iš tikrųjų buvo tai, ką mes vadiname romantizmo vardu. Lietuvių literatūros raidos ir aiškesnio jos prigimties nustatymo labai romantizmo termino geriausiai būtų apskritai atsisakyti, o kiekvienai lietuviškai epochai ieškoti savitų bruožų, nesižvalgant į tai, kas tuo ar artimu metu dėjosi Europoje. Ne taip jau seniai išsivystė mūsų polinkis savo literatūrą trūks plyš vilkti į tramdomuosius meninių krypčių marškinius. Tačiau keleto dešimtmečių pakako įpročiams įsisenėti. Įprotis prasmę igyja jau vien savo įsisenėjimu, kuriam nugramdyti paskui nebepakanka net ir blaviausių argumentų.

P. Subačius tiksliai pastebi, kad „Lietuvos humanitariniame diskurse įsitvirtinusi kultūros epochų ‘reputacija’ (p. 77) labai trukdo kovoti su senais įpročiais. Tai, kad pas mus „Romantizmas vertinamas kur kas palankiau nei Apšvieta“? (p. 77), reiškia tik tai, kad mes vis tebesivadovaujame kultūrinio nevisavertiškumo kompleksu, stengdamiesi įrodyti savo šiek tiek pavėlavusį tapatumą europietiškomis kultūros epochoms. Kaip tik todėl nesinori sutikti su autoriaus teiginiu, kad „Anykščių šilelio“ romantizavimas grindžiamas A. Baranausko tekstų analize (p. 75). Dauguma atvejų rodo, kad ne iš teksto analizės kyla apibendrinimai, o

²⁵ Mikšytė R. Antanas Baranauskas. Vilnius, Vaga. 1993. P. 94.

tekstas aprioriškai tempiamas prie išankstinės nuostatos, kad poema yra romantinė.

Knyga apie A. Baranauską galėtų tapti ir paties P. Subačiaus gyvenimo tekstu. Lietuviškajame mokslo kontekste ji kitokia. Galbūt todėl knygą leidėjai, lyg apsidrausdami, lyg atsiprašydami, pristato kaip poleminę, nors, kaip mokslas gali apsieiti be polemikos, nepaaiškina. Leidėjų atsargumą galima suprasti ir kaip komplimentą autoriui, žinant, kad mes vis dar gyvename erdvėje, kurioje reikia ne polemizuoti, o sutikti ir priartinti, todėl savarankiška mokslininko pozicija suvokiama kaip erzinantis nepaklusnumas, kurį reikia sutramdyti apsauginėmis frazėmis, panašiomis į „poleminė knyga“. Šia prasme P. Subačiaus knyga yra sąmoningai nepaklusni ir jos nepaklusnumui sutramdyti reikia gerokai svaresnių argumentų nei daugelis iki šiol mūsų mokslininkų išsakytų tiesų.